



Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi

İrşad Sami Yuca, Hidayet Kara (Editörler)

Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, 640 sayfa., ISBN: 978-605-7819-11-6

Kasım BİLİCİ*

S. Selçuk Günay'a Göre Hariciye Nezaretinin kurulmasının ardından dış işlerinde daha sistemli bir diplomasi izlemeye başlayan Osmanlı Devleti bir anlamda buna mecbur kalmıştı. 18. yüzyıldan itibaren gelen askeri başarısızlıklar ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanmasının ardından içine düşülen durum diğer devletler ile daha temkinli diplomatik ilişkiler kurulmasını gerektiriyordu. 1821 Yunan isyanı ve 1831 yılındaki Mehmet Ali Paşa isyanının oluşturduğu siyasi ortam dış ilişkilerin geleneksel yöntemlerle yürüyemeyeceğinin göstergesi konumundaydı. 1834 yılında Paris, Londra ve Viyana'ya yeniden büyükelçiler gönderilmesi bu durumun değiştiğinin işaretiydi. 1836 yılında ise Hariciye Nazırlığı kurularak Nazırlığa Ahmet Akif Efendi getirilmiştir.¹ Türk dış ilişkileri bu tarihten itibaren daha sistemli bir diplomasiye dönüşmüştür.

Cihan Özgün'ün ifadeleri ile Osmanlı Devleti'nin bitmek bilmeyen sorunlarından olan Girit Sorunu, dış politikada önemli bir yer işgal etmekteydi. Esasen Girit Sorunu bir Akdeniz meselesiydi. Akdeniz'de hâkim güç olmak isteyen Ruslar ve Fransızlar yanlarına Yunanistan'ı alıp Osmanlı'yı Akdeniz

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
kasimbilici1349@gmail.com

¹ S. Selçuk Günay, Hariciye Nezaretinin Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri, (Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi) Edt: İrşad Sami Yuca-Hidayet Kara, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2019, s.1-6.

siyasetinden saf dışı edecek politikalar izlemeye başlamışlardı. Osmanlı'nın İngilizler ile bir dayanışma içine girmesi her iki tarafında karşılıklı çıkarlarına hizmet ediyordu. İngilizler Akdeniz de ittifak kuran devletlere karşı güçsüz ve 1827 yılında Navarin'de donanması yakılan Osmanlı ile birlikte hareket ederek aslında tek hâkim güç olmayı hedefliyordu. Zayıf Osmanlı'yı diğer ülkelere karşı sadece müdafaa ediyormuş gibi görünüyordu. Girit'de isyanların çıkmasıyla Fransız ve Ruslar, Yunanlılar ile birlikte hareket ederek adanın Yunanistan'a bırakılmasını desteklemekteydiler. “*İngilizlerin Akdeniz’de ki siyasetini milliyetçilik esaslarına göre değil milli çıkarları üzerine inşa ettiğinden büyük bir Yunanistan’ın kurulmasından yana değildi.*” Bu noktada Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik bir politika izlemişlerdir. Osmanlı Devleti yoğun “*diplomasi*” mesaileri ile Girit adasını 1913 yılına kadar elinde tutarak barışçıl bir politika izlemiştir. Büyük devletler ile pazarlıklar yapılarak bir denge politikası güdülen dış politikada olabildiğince çatışma ve gerginliklerden çekinen Osmanlı Devleti bu mücadelesinden kısmen sonuç almayı başarmıştır.²

Kitapta Osmanlı Dış Politikasında dikkati çeken konulardan biri de Oktay Kızılkaya'nın kaleme aldığı “*93 Harbinde Diplomatik Faaliyetler*”in anlattığı bölümdür. Ruslar ile Osmanlı Devletinin birbiri ile olan savaşları on yıllar boyunca uzanan bir maziye sahiptir. Osmanlı Devletinin dağılma dönemine girmesinin en önemli nedenlerinden biri de birçok defa Ruslar ile girişilen savaşlardır. 93 Harbi de bu savaşlardan sadece biridir. Savaşın başlaması ile Osmanlı Hariciyesi diğer ülkelere herhangi bir yardım istemezken, Plevne'de Osman Paşanın savunmasının sona ermesinin ardından 1856 Paris Barış Antlaşmasına taraf olan devletlere ortak bir arabuluculuk yapılması konusunda müracaatta bulunulur. Bu devletlerin savaşı başından beri tarafsız olarak izlemesi çabaları sonuçsuz bırakmıştır. Bunun üzerine II. Abdülhamid bizzat Kraliçeye mektup yazarak arabuluculuk yapmasını istemiştir. Savaşın başlarında Osmanlıyı yardım edip etmemek konusunda oyalayan İngilizler, sadece kendilerinden arabuluculuk yapılmasının istenmesi üzerine Rusya ile ateşkes görüşmelerine başlamıştır. Bu faaliyetler Osmanlı tarafından İngilizlerin “*Şark Meselesi*” konusunda tarafsızlıktan çekilip, Osmanlı aleyhine politika izleyeceği şeklinde yorumlanmıştı. Barış görüşmelerinin 1878 yılında Ayastefanos Antlaşmasıyla sonuçlanmasının ardından İngiltere kendi aleyhine bazı maddelere itiraz ederek aynı yıl Berlin'de yeni bir antlaşma için bir araya gelinmesini sağlamış ve kendi çıkarına uygun maddeleri Osmanlıyla beraber diğer ülkelere kabul ettirmiştir. Osmanlı Devleti hem savaş ta barışı isteyen taraf olarak savaşı kaybetmiş hem de diplomatik olarak hiçbir kazanım elde edemeyerek en kazançsız ülke konumuna düşmüştür.³

Osmanlı Devleti'nin hem iç politikada hem de dış politikada en etkin siyaset adamlarından biri olan Mehmet Emin Ali Paşa Hidayet Kara'nın deyimiyile “*denge siyasetini dış politikada ustaca*” kullanarak diplomaside dış ilişkileri sağlamıştır. Gerek Hariciye Nazırı gerek Sadrazam olduğu dönemlerde Osmanlıyı dış siyasette temsil ederek başarılı olmayı başarmıştır. “*sultanın kâtiplerinin ve mabeyncilerinin seçimine kadar saray içinde de ağırlığını*” hissettirebilen Mehmet Emin Ali Paşa

² Cihan Özgün, Osmanlı'nın Bitmeyen Sancısı Girit Problemi ve Dış Politika, Yuca ve Kara, a.g.e., s.7-31.

³ Oktay Kızılkaya, 93 Harbi'nde Diplomatik Faaliyetler, Yuca ve Kara, a.g.e., s.59-79.

dönemine damga vurmuş bir politikacı olmuştur.⁴ “*Türk Hariciyesi*” isimli bir kitabın olmazsa olmazlarından olan paşanın siyasi hayatı 1871 de 56 yaşında vefat etmesiyle son bulmuştur.

Osmanlı Saltanatının kaldırılması ile (1 Kasım 1922) yeni siyasi otorite Ankara’dan dış politikaya yön vermeye başlamıştır. Lozan sonrası Türkiye’de Gazi Paşa öncülüğünde savunulan yegâne politika “*yurtta sulh, cihanda sulh*” politikası olmuştur. Kitapta bu konuya değinen İrşad Sami Yuca, diplomasinin temelinde yatan bu anlayışın “*gerçekçi, barışçıl, hürriyetçi, akılcı, batıcı ve güvenlikçi*” yapıya sahip bir politika olarak tasvir edildiğini belirtmektedir. Bunun yanında Gazi Paşa öncülüğünde dünyada meydana gelen değişimleri de öngörerek Milletler Cemiyeti gibi uluslararası ittifaklara da girmekten geri kalınmadığını belirtmiştir. Öncülüğünü Türkiye’nin yaptığı ve bölge ülkeleri ile dayanışmayı öngören ittifaklar yine bu politika üzerinden şekillenmiştir. Bu durum nezdinde yeni bir siyasi teşekkül olarak kurulan Türk devletinin uluslararası arenada kendisini kabul ettirmesi, hatta küresel çaplı olaylarda söz sahibi olabilmesi inancının bir getirisi olmuştur. Lozan’da Avrupalı Devletlerin yeni Türk Devletini tanınmasının politik nedenlerinden biri Sovyet Rusya’nın Ankara üzerinde kuracağı nüfuzun kendilerine dönebilecek zararlarının verdiği endişeydi. Kurtuluş Savaşında elde edilen askeri başarı bu ve bunun gibi sebeplerin etkisiyle elde edilen bağımsızlık batı ile dostane ilişkilerin ilk göstergesi olmuştu. Tabi bu sonucun alınmasında Osmanlı Saltanatının kaldırılması ile batıya verilen mesajın etkisi yadsınamaz. 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle, yeni Türk devletinin Batı yönlü bir siyasi politika izleneceğinin bir diğer işareti olmuştu. Batı’nın yaşam tarzını yansıtan başta Latin harflerinin kabulü olmak üzere “*şapka, ölçü, balo/dans, karma eğitim sinematiyatro*” gibi değişimlerin bir Ortadoğu ve Ön Asya ülkesi olan Türkiye’de görülmesi “*batının arzuladığı*” bir durumdu. Bu değişimler ve yenilikler batı nezdinde Türkiye’yi daha çağdaş göstermek için atılmış adımlardı.⁵

Yeni Türk Devleti’nin “*yurtta sulh, cihanda sulh*” anlayışı batı ile olduğu gibi Sovyet Rusya ile de dostane ilişkilerin tesis edilmesini zaruri kılıyordu. Rusya ile 1920’lerden 1935’e kadar karşılıklı ilişkiler “*hassas bir dengede*” sürdürülmüştür. Hassas bir dengenin kurulmasında ki en büyük etken Sovyet Rusya’nın Anadolu’da Sosyalizmi yayma ihtimaliydi. Toplumun büyük bir kesiminin de geleneksel kurumlara olan bağlılıkları ve Kemalist rejime henüz istenilen ölçüde bağlanmaması endişe vericiydi. Olası bir karışıklık çıkması durumunda rejimin değişme tehlikesi oldukça güçlü bir ihtimaldi. Bundan dolayı iç ve dış siyasette “*sulh*” politikasını takip etmek “*akılcı ve realist*” bir tutum olarak değerlendirilmiştir.⁶

Editöryal bir eser olarak kaleme alınmış olan Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi, Türk Dış Politikasının yaklaşık 130 yıllık bir dönemine ışık tutmaktadır. Kitap da

⁴ Hidayet Kara, Mehmet Emin Ali Paşa ve Dış Politika Anlayışı, Yuca ve Kara, a.g.e., s.189-209.

⁵ İrşad Sami Yuca, Lozan Sonrası Türkiye’nin Hariciye Politikalarının Özü: “yurtta sulh, cihanda sulh” Yuca ve Kara, a.g.e., s.317-326.

⁶ İrşad Sami Yuca, Lozan Sonrası Türkiye’nin Hariciye Politikalarının Özü: “yurtta sulh, cihanda sulh” Yuca ve Kara, a.g.e., s.326-335.

editörler dâhil alanlarında uzman 27 yazarın(akademisyenin) yazıları bulunmaktadır. Akademik titizlik ile hazırlanan eser, 1836 yılında Osmanlı'da ilk Hariciye Nazırlığının kurulduğu tarihten 1960 yılına kadar geçen sürede Türk Hariciyesini olaylar ve kişiler ekseninde ele almaktadır. Kitabın önsözünde belirtildiği gibi “...*kitap Türk Hariciyesine dair konuları bir bütün olarak kapsadığı iddiasında değildir.*” İfadesi akademik iddiasını yansıtmaktadır.

Kitap Osmanlı da Hariciye Nezaretinin kurulması ile başlayıp, Girit sorunu, Kırım Harbi, 93 Harbi, Yemen Politikaları, Osmanlı-İran ilişkileri, Balkan Politikaları, Mustafa Reşit Paşa'nın dış politikaya etkisi, Osmanlı diplomasisinde Yanko Mavroyani'nin yeri (Jean Mavroyani), Mehmet Emin Ali Paşa ve Osmanlı Dış Politikası, II. Abdulhamid dönemi denge politikası, Enver Paşa'nın Osmanlı Hariciyesindeki etkisi gibi konularla Osmanlı'nın son döneminde izlediği dış politikalara ve dış politika aktörlerine olaylar ekseninde değinilmiştir. 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ile dış politikada etkin söz sahipliği Ankara'ya geçmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin dış politikaları ve politikadaki önemli isimlerini anlatan bölümü, 1 Mart 1921 tarihli Türkiye Afganistan dostluk antlaşması ile başlatan kitap, Lozan'da Türk Hariciye heyeti, Lozan sonrası uygulanan “yurtta sulh, cihanda sulh” politikası, Türkler ve Arapların ilişkileri, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Kıbrıs Meselesi ve Arapların tavrı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış politika, dış politikada NATO etkisi, Milli Mücadele dönemi hariciye bakanları Bekir Sami (Kunduh) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) , Tevfik Rüştü Aras dönemi dış politika, Fatin Rüştü Zorlu ve dış politika, İsmet İnönü'nün dış politikada izleri ve Mehmet Fuad Köprülü'nün Türk Hariciyesine katkıları gibi konularla Türkiye Cumhuriyetinin yaklaşık 40 yıllık döneminde dış politika olayları ve politikaları akademik bir titizlikle ele alınmıştır.

Kitabın kronolojik bir çizgide ilerlemesi gerekirken birkaç noktada kronolojik hassasiyetten ziyade tematik düşünce öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu ile başlayan kitap, olaylar nezdinde tam bir kronoloji ile ilerlerken şahıslar üzerine yoğunlaşan yazılar bu kronolojiden dışarıda tutulmuştur. Örnek vermek gerekirse 93 Harbi 1877-1878 yıllarında gerçekleşmiş ve kitapta dördüncü sırada okuyucuya sunulmuştur. Onuncu sıradaki “*Mehmet Emin Ali Paşa ve Dış Politika Anlayışı*” isimli yazı tarihlendirmeye göre dördüncü sıradan önce gelmeliydi. Ayrıca kitabın Türkiye Cumhuriyeti dış politikalarına ve şahıslarına odaklandığı kısımda NATO'nun dış politikaya etkisinin anlatıldığı yazının hemen ardından, “*Millî Mücadele Dönemi İki Hariciye Bakanı: Bekir Sami (Kunduh) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk)*” başlıklı yazı yer almaktadır. NATO'nun etkisi 1952 yılından itibaren hissedilen bir durumken Millî Mücadele Dönemi 1920'li yıllara uzanan bir süreci ihtiva etmektedir. Bu yazıların arka arkaya okuyucuya sunulması kronolojik bir ihlal olarak göze çarpsa dâhi kitabın konseptinde tematik yapının da yerleştirilmek istenildiğine delalet etmektedir.

Netice itibariyle “*Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*” kitabı yetkin ve doyurucu bir eser olarak genç akademisyenlerin ve üniversite öğrencilerinin sıklıkla istifade edebilecekleri bir eserdir. Kitapta, alanında başarılı akademisyenlerce kaleme alınan makaleler özgün

tarafıyla Türk dış politikasının değişimlerinde ve geleneğinde rol oynamış kişilere, dūřünelere ve kurumlara vakıf olmayı sağlamaktadır.